

Ob precej knjigah te zbirke so avtorji zbrali veliko število ustnih izjav, pa tudi daljših pismenih prispevkov pripadnikov različnih enot. Ker je bolj ali manj jasno, da za sistematično zbiranje ustnih virov za obdobje narodnoosvobodilnega boja ne bo več časa niti ni pravih možnosti, bo tako zbrano gradivo sčasoma še pomembnejše. Razmisliti je treba, ali ne bi bilo smotno, da bi ga sčasoma zbrali v eni ali več ustanovah, ki proučujejo obdobje narodnoosvobodilnega boja; tako bi bilo lažje dostopno tudi za poznejša zgodovinska raziskovanja, ko bo živih pričevalcev vedno manj, seveda pa ob upoštevanju dejstva, da so to gradivo zbrali avtorji ali skupnosti borcev posameznih enot. Glede na občutljivost tega vprašanja pa bi pobuda najbrž morala priti iz same borčevske organizacije, svojo vlogo bi tu lahko odigrala prav komisija za zgodovino pri predsedstvu RO ZZB NOV Slovenije kot urednik omenjene knjižne zbirke.

Damijan Guštin

Emil Cesar, *Boj brez puške*, Založba Borec, Ljubljana 1984, 259 str., ilustr.

Ob prebiranju knjige *Boj brez puške* Emila Cesarja ugotavljamo, da te knjige ne moremo prištevati med klasične t. i. zgodovinske knjige, kljub temu da avtor uporablja metodo kritične analize virov, arhivsko gradivo, ustne vire. Delo se od klasičnega zgodovinarskega teksta razlikuje tudi po bogatem besednem zakladu, ki ga barvito uporablja avtor. To nam pojasnjuje dejstvo, da je Emil Cesar zgodovinar in profesor slovenskega jezika in književnosti na Pedagoški akademiji v Ljubljani.

Knjiga je razdeljena na devet poglavij, devet esejev, ki so časovno opredeljeni z letnicami 1929 in 1943. Avtor podrobno analizira in razčlenjuje po znanih arhivskih, časopisnih virih, ki jih dopolnjuje s spomini udeležencev, dogodke iz preteklosti, ki jih tisti, ki se ukvarjajo z zgodovino tega obdobja na splošno poznajo, vendar pa se nam s to knjigo odpirajo iz novih vidikov in z novimi ugotovitvami.

V prvem poglavju, ki ga je avtor naslovil *Knjiga drugova in Slovenci*, je iz do zdaj znanih in novo odkritih virov osvetlil sodelovanje mladih slovenskih pesnikov socialne lirike v tej antologiji jugoslovanske socialne lirike. Knjiga je izšla januarja 1929 v Veliki Kikindi, bila takoj zaplenjena, sodelavci almanaha pa so bili sojeni v velikem sodnem procesu v Veliki Kikindi, pomladi 1930. leta. V Knjigi drugova je sodelovalo devet slovenskih pesnikov (Mile Klopčič, Tone Seliškar, France Kozar, Srečko Kosovel in drugi) s sedemnajstimi pesmimi. Avtor med drugim ugotavlja, da je bila slovenska javnost prek časopisja slabo informirana o procesu, edini vesti je objavila socialdemokratska Delavska politika in to prvenstveno o aretaciji in kasneje o izpustitvi svojega sodelavca Toneta Seliškara. Oblast pa je nad sodelavci almanaha tudi po oprostilni sodbi izvajala pritiske nanje v različnih oblikah: ostali so brez zaposlitve, niso se mogli zaposliti v državnih službah in podobno. Proces v Veliki Kikindi je bil prvi množični proces, naperjen proti književnikom v kraljevini Jugoslaviji.

Neznani zapisi revolucionarnih pesmi v Medjurečju je naslov drugega poglavja, ki nas seznanja z do zdaj malo znano dejavnostjo slovenskih političnih internirancev v Ivanjici v letu 1940 in začetku leta 1941. Kot osnovni vir upo-

rablja avtor dnevnik, ki so ga pisali v taborišču januarja in februarja 1941 prijatelji Tone Arzenšek, Karel Destovnik-Kajuh in Janez Platzer. Vzdušje v taborišču je bilo vzpodbudno za nastajanje novih pesmi z revolucionarno vsebino, plod tega vzdušja in skupnega pa je bila med drugimi tudi Medjurečka, taboriščna himna. Obenem pa spoznamo tudi pesniško dejavnost Karla Destovnika-Kajuha, ki je dosegla vrh v narodnoosvobodilnem boju.

V tretjem poglavju, ki ima naslov Prezrti Umetniški klub in njegovo delo, se nam predstavi doslej le bežno poznani Umetniški klub, ki je v letu pred nacističnim napadom na Jugoslavijo razvil živahno kulturno dejavnost v Ljubljani in Sloveniji. Na osnovi ohranjenih pravil Kluba in časopisnih poročil in ocen o nastopih člankov po Sloveniji, je avtor kronološko ocenil njihovo aktivnost v letu obstoja Kluba. Umetniški klub je bil ustanovljen 9. marca 1940 v Ljubljani, ustanovili pa so ga Vladimir Bartol, Boris Fakin (Igor Torkar), Ludvik Mrzel, Jože Kranjc in Ladislav Kiauta.

O osebni tragediji devetdesetletnega slovenskega politika, državnega poslanca in ljubljanskega župana Ivana Hribarja, je Cesar v četrtem poglavju razgrnil vse ohranjene spomine na ta dogodek, objavljena pa so tudi pisma, ki jih je Ivan Hribar zapustil najbližjim, preden je odšel v prostovoljno smrt v valove Ljubljanice ob žalostnem porazu starojugoslovanske vojske in zmago-slavnem, bahavem vkorakanju Italijanov v Ljubljano. Njegovemu znanemu svobodoljubju, nacionalni časti in slovanofilstvu je bil to prehud udarec. Dr. Ivan Hribar je bil prva žrtev iz vrst slovenskih kulturnih delavcev, kot ocenjuje avtor, kar pa je danes vse premalo poznano in cenjeno.

Peto poglavje nosi naslov Sveži veter Veselega teatra. Ob številkah, koliko Slovencev je leta 1941 pribežalo iz slovenske Stajerske, ki jo je okupirala nemška vojska, se seveda postavljajo konkretna vprašanja o tem, kako so ti begunci v okupatorjevi t. i. Ljubljanski pokrajini in v Ljubljani živeli, kako so se preživljali, vključevali v narodnoosvobodilni boj. Ena od takšnih konkretnih oblik pomoči stanovskim kolegom je bila tudi ideja za ustanovitev Veselega teatra v Ljubljani. Ansambel Veselega teatra so sestavljali gledališčniki, ki so se umaknili pred nemškim okupatorjem iz Maribora. S svojim zabavno-satiričnim sporedom je deset mesecev zabaval Ljubljančane ter na svojevrsten način protestiral proti različnim ukrepom italijanskega okupatorja.

O zadnjem koncertu Akademškega pevskega zbora v Ljubljani 11. decembra 1941 smo že večkrat slišali, tudi zato, ker je s tega koncerta ohranjen zvočni zapis dela koncerta. Avtor pa je o tem dogodku zbral ter analiziral tudi vzroke, ki so do realizacije koncerta pripeljali, in odgovoril na poglobljena vprašanja, ki so se zastavljala v zvezi s koncertom, od načina priprave zanj, sestave programa, potov za pridobitev dovoljenja italijanske okupatorske oblasti za koncert idr. Koncert se je pripravljal kot oblika protesta proti okupatorju in kot odgovor in nepomirljivost Slovencev s takšnim stanjem. Program je izdal dirigent Akademškega zbora France Marolt, vseboval pa je slovenske narodne pesmi, ki strogi italijanski cenzuri niso bile sumljive. Vrhunec programa je pomenila slovenska narodna pesem Lipa, ki je dobila ta večer prav poseben pomen, zbor je s svojim izvajanjem pesmi vzpostavil neposreden stik s publiko, ki se je nanjo odzvala z burnim aplavzom in jokom.

Iz življenja proletarskega pisatelja Toneta Čufarja vemo precej o njegovem revolucionarnem delovanju med jeseniškim delavstvom. Večkrat je omenjena

tudi njegova smrt na bloku v Šentvidu ob italijanski predaji skupine ujetnikov Nemcem. Vmesnemu obdobju pa je Cesar posvetil osmo poglavje knjige, ki ga je naslovil Poslednja leta Čufarjevega življenja in njegova smrt. Po prestani zaporni kazni je Tone Čufar leta 1937 prišel v Ljubljano. Avtor je razčlenil njegovo triletno sodelovanje v mariborskem Totem listu, ilegalno delo v okupirani Ljubljani, njegovo aretacijo v italijanskih racijah 29. junija 1942 ter njegovo internacijo v Gonarsu in smrt. Italijani Čufarjeve identitete ob aretaciji niso odkrili, saj je živel pod ilegalnim imenom. V Gonarsu se je takoj povezal s taboriščnim vodstvom narodnoosvobodilne organizacije, avtor pa ugotavlja, da je verjetno sodeloval pri pripravah za kasnejši uspehi pobeg internirancev iz Gonarsa. O tem, zakaj so ga Italijani iz Gonarsa pripeljali nazaj v Ljubljano in ga nameravali izročiti Nemcem, avtor navaja, da ni našel ohranjenega vira. Navedel pa je vse možne postavke, med njimi tudi najverjetnejšo, da je Čufarja v taborišču, čeprav se je skrival, nekdo spoznal in izdal. Verjetno je bila to kakšna belogardistična ovaduška skupina, kakršne so bile v teh taboriščih pogoste. Avtor je o tem delu Čufarjevega življenja zbral bogato spominsko gradivo, v tekstu pa sta objavljeni tudi izredno pretresljivi Čufarjevi pismi, ki ju naslovi na svoje starše in zaročenko, profesorico Elviro Tomasini, ki pa je bila takrat že mrtva, ustreljena v Kosovski Mitrovici kot komunistka in organizatorica upora proti nemškemu okupatorju. Čufarjevi pismi in drugi zapiski so se ohranili, saj jih je zadnji dan pred odhodom zaradi slabih slutenj zaupal v varstvo prijatelju.

Dve poglavji svoje knjige Cesar namenja Lovru Kuharju-Prežihovemu Vorancu, in sicer z naslovom Delež Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v OF in NOB ter Pomen in namen nemškega zasliševanja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca aprila in maja 1943. Do pred nekaj let je bila aktivnost Prežihovega Voranca širši javnosti le malo znana. Tudi zdaj pišejo o njem bolj literarni zgodovinarji, politično zgodovinopisje pa celostne ocene njegovega revolucionarnega dela tako v obdobju med obema vojnama kot med vojno do aretacije 1943 še ni dala. V prvem krajšem poglavju si skuša avtor, kot pravi sam, odgovoriti na dve bistveni vprašanji, in sicer zakaj se je vodstvo narodnoosvobodilnega boja odločilo zaupati tako pomembno vlogo, kot je organizirati kulturne delavce, vključene v OF in kakšen je bil Prežihov delež pri rasti tako pomembne in razsežne kulturniške organizacije. Odgovori na ti dve vprašanji, ki jih je Cesar formuliral, so pomembni tudi za razumevanje zadnjega poglavja z naslovom Pomen in namen nemškega zasliševanja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v mesecu aprilu in maju 1943. To poglavje je obenem tudi najboljše (81 strani). Avtor se je, kot sam omenja, omejil na zasliševanje Prežihovega Voranca pred zastopnikom gestapa v teh dveh mesecih. Osnovni vir mu je bil zapisnik zasliševanja, uporabil pa je tudi nekatere do zdaj neznane vire. Zanimala ga je predvsem konstrukcija zagovora, ki si ga je Kuhar-Prežih zamislil in se ga držal ves čas podrobnega in dolgotrajnega zasliševanja pred posebnim kriminalnim sekretarjem iz Berlina. Iz avtorjeve analize zapisnika zasliševanja je razvidno, kako skrbno je gestapo zbiral podatke o svojih političnih nasprotnikih in da je Prežih v preiskavi izpovedal samo toliko, kot se mu je zdelo potrebno in da s svojimi izjavami ni nikogar kompromitiral ali ogrožal. O zasliševanju je Prežih sam napisal, da je imel gestapo vse podatke o zgodovini naše partije, in to tako natančne, da bi jim, tudi če bi hotel, ne mogel povedati

nič novega. Ob koncu poglavja izvemo tudi za nadaljnjo Prežihovo usodo, od zavora v Berlinu, kjer so mu Nemci ponudili, da bi postal predsednik nekake marionetne slovenske države, čemur se je Prežih takoj odločno in nedvoumno uprl, do njegovega reševanja januarja 1945 v Mauthausnu, kamor so ga pripeljali iz Sachsenhausna z namenom, da ga umorijo. Reševanje je izvedel taboriški protifašistični komite in ga tako rešil smrti.

Devet poglavij knjige, devet opisanih dogodkov in odlomkov iz življenja, nam priča o tem, da je tudi boj, ki se ni bil s puško, enakovreden oboroženemu boju proti okupatorju v tistih, za slovenski narod, usodnih časih. Knjiga prinaša nova spoznanja in dopolnjuje pregled dogodkov iz tega časa. Za konec pa naj dodam, da je avtor v svoje pisanje vtikal dobršno mero iskrene človeške prizadetosti, predvsem do usod posameznikov, ki jih opisuje. Ta čustveni odnos pa to delo loči od podobnih. Avtorjev odnos pritegne v globlje doživljanje tega časa tudi bralca.

Tatjana Čepič

Boro Majdanac, *Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947. do 1952. godine*, Arhivski Pregled, Beograd 1981, 199 strani.

Presenetljivo je, da zgodovinski študiji Bora Majdanca *Industrijalizacija i porast radničke klase u Srbiji 1947.—1952. godine* niso namenili slovenski strokovni bralci večje pozornosti. Te ne zasluži le zaradi svoje vsebine in metode, ampak vsaj zaradi posameznih ugotovitev. Če v njej ne ocenjujemo splošnega opisa gospodarskega razvoja Jugoslavije v prvih povojnih letih, ker tega ne obravnava nič bolje in določneje kot ekonomisti v številnih monografijah, je novost in vrednost študije predvsem v poskusu raziskave industrijskega razvoja v eni sami republiki. Študijo lahko obravnavamo tudi kot eno prvih vzorčnih raziskav, zato na podlagi njenih dognanj upravičeno sklepamo, da bodo avtorji bolj ali manj poudarjali pomembnost ali zapostavljenost gospodarstva svoje republike v določenih obdobjih.

Obe že v naslovu poudarjeni vprašanji obravnava avtor v tesni povezavi z gospodarskim in političnim razvojem celotne Jugoslavije v tem obdobju. Ker mu je ta izhodišče raziskave, mu namenja precej prostora. Kljub zgodovinski obravnavi ne razloži poglobitnih značilnosti tega razvoja nič drugače kot avtorji številnih monografij o razvoju industrije v FLRJ (O razvoju industrije v FLRJ so v samostojnih delih pisali Vasilije Špero, Zvonko Morić, Drago Krndija, Vladimir Farkaš, Dušan Čalić idr.). Izjema je le poglavje *Industrializacije in nacionalno vprašanje*, v katerem opozarja na občutljivo vprašanje gospodarskega partikularizma posameznih republik in na »obstoj realnih možnosti za favoriziranje enega naroda na račun drugih« (str. 141). Pri tem ugotavlja, da so se mednacionalni spori na gospodarskem področju začeli pojavljati že v prvih povojnih letih, posebno pa še po prehodu na prvi petletni plan in z začetkom pospešene industrializacije države. Ti spori so se kazali zlasti v boju za prazporeditev nacionalnega dohodka in v tem, da so republike poskušale čim bolj razviti svojo industrijo, pri tem pa so zanemarjale izgradnjo ključnih objektov, s čimer so resno ogrozile enotnost jugoslovskega gospodarstva in izpolnitev petletnega plana. Spori so se potem prenesli v okvire posameznih republik in